

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Hiátustöltés a magyarban
(BA-záródolgozat)

Témavezető:

Fehér Krisztina
egyetemi tanársegéd

Készítette:

Bodnár Beáta
III. évf., magyar szak

Debrecen
2010

Tartalom

1. Bevezetés.....	2
2. A hiátus meghatározása.....	2
3. A hiátus megszüntetésének módjai	4
4. A hiátusok tagjai.....	7
5. A hiátustöltő hangok	11
6. A hiátustöltés háttértényezői	16
7. Tanulságok	21
8. Irodalom	22

1. Bevezetés

Záródolgozatom tárgya a hiátus, illetve a hiátustöltés a magyar nyelvben. Munkám során összehasonlítom, összegzem — a teljesség igénye nélkül — az ebben a témában eddig megjelent publikációkat, tanulmányokat; fölvetem és körüljárom a hiátustöltés szokásos értelmezéseinek problémáit, számba veszem a szakirodalomban előforduló, néhol nem egyértelmű, ellentétes véleményeket. Céлом annak vizsgálata, hogy mit tekintünk hiátusnak, hogy miért történik meg egyes esetekben a hiátustöltés, míg máskor nem, és hogy minek a függvénye, hogy melyik konzonáns tölti be a hézagpótló szerepet.

2. A hiátus meghatározása

A fonológiában egy jellegzetes álláspont figyelhető meg a tekintetben, hogy mit tekintünk hiátusnak. E szerint abban az esetben, ha beszéd során az egymás mellé került hangzók közül mind a kettő teljes nyomatékú, tehát két közvetlenül szomszédos szótagmagot alkotnak, hiátus, más néven hangrés (hangűr) lép föl, amelyet a magyar nyelvérzék a legtöbb esetben felold egy hiátustöltő hang közbeiktatásával (E. ABAFFY 2003: 333, BÁRCZI 1958: 99, BÁRCZI 1967: 168, DURAND–SIPTÁR 1997: 87, MENYHÁRT 2006: 44, NÁDASDY–SIPTÁR 1994: 171, PAPP 1966: 128, SIPTÁR 2002a: 85, 2002b: 70).

Nagy az egyetértés tehát a szakirodalomban azt illetően, hogy a hiátus a két hangsúlyos vokális között létrejövő űrt jelenti, noha természetesen adódna a kérdés, hogy hogyan lehet a hiátusokat a diftongusoktól (kettőshangzóktól) elkülöníteni.

Eddigi kutatásaim szerint a magyar nyelvészetben ez a probléma érdekes módon csak a NÁDASDY–SIPTÁR (1994: 170–174) és a DURAND–SIPTÁR (1997: 86) szerzőpároknál jeleink meg. SIPTÁR és munkatársai a kettőshangzó és a hangűr elkülönítésére (vagyis annak eldöntésére, hogy például az *autó*, *augusztus*, *bauxit*, *kaucsuk*, *mauzóleum*, *tautológia*, *trauma*, *kalauz* szavakban diftongusok vagy hiátusok található-e) kétféle lehetőséget látnak.

Az egyik lehetséges teszt az eldöntendő kérdések intonációján alapul. Ugyanis az ilyen típusú kérdések során a dallamív az utolsó előtti szótagnál emelkedő. Ezzel a teszttel tehát elméletileg megállapítható, hogy az *autó*, illetve *kalauz* szavak *au*-val írt része diftongus-e vagy sem. A hanglejtés arra enged következtetni, hogy az *autó* szó két szótagból (*Megjött már az ↑au-↓tó?*, nem pedig *a-↑u-↓tó?*), a *kalauz* szó viszont három szótagból áll (*Jó ka-↑la-↓uz?*,

nem *Jó* ↑*ka*-↓*lauz*?). Ez azt jelenti, hogy míg az *autó* szó elején diftongus van, addig a *kalauz* *au*-ja két egyeshangzó kapcsolata (NÁDASDY–SIPTÁR 1994: 173).

A másik alternatívánál SIPTÁR és társai a rendszerint gyermekek által használt ún. madárnyelvet veszik alapul, amelynek lényege, hogy minden szótag magánhangzója ismétlődik egy *v* hang közbeszúrásával (például *Tuvudszivígybeveszévélvíví?*). A szerzőpár szerint amennyiben az *au* diftongus, *avau.tovó*, *avau.guvusz.tuvus* stb. alakok jönnek létre, azonban ha az *au* két teljes vokálisból áll, *ava.uvu.tovó*, *ava.uvu.guvusz.tuvus* stb. formák keletkeznek. Ezen játékos teszttel többségében *avau.tovó*, *kava.lava.uvuz* alakok születnek, melyek az előző próba eredményét erősítik, mely szerint az elemzett szavakban lévő hangkapcsolat az *autó* esetében diftongus lenne, egyébként pedig két önálló magánhangzó kapcsolata.

SIPTÁRék az általuk fölvetett próbák alapján ugyanakkor azt a következtetést vonják le, hogy az *autó* szóban mégis *a* + *u* fonémakapcsolat van, csak az *u* fonéma akusztikai realizációja egyes beszélőknél megtörténik, míg másoknál nem, és bizonyos beszélőknél pedig opcionális. E megvalósítási szabály a hangsúlyos, általában szó eleji hangzókapcsolatra érvényes, például *Európa*, *Auróra*, *bauxit*, *tautológia* stb. szavakra, kizárva ezzel a *kalauz* szót (itt hangsúlytalan az *au*). Ezzel megállapítják, hogy „a magyar köznyelvi fonológiában diftongusok egyáltalán nincsenek” (NÁDASDY–SIPTÁR 1994: 174).

GÓSY felveti, hogy két szomszédos vokális közötti átmenet annyira folyamatos lehet, hogy azt akár diftongusként is értékelhetnénk, az eszközfonetikai vizsgálatok kvantitatív mutatói ugyanakkor azt jelzik, hogy a magyar köznyelvben nincsenek kettőshangzók (GÓSY 2004: 154; vö. még ELEKFI 1992: 70, KASSAI 1982: 395, 397), itt két szomszédos magánhangzó nem diftongus, ezek két különálló szótagot képeznek (lásd GÓSY 2004: 154, MENYHÁRT 2006: 45). A szakirodalomban számos alkalommal emlegetett *augusztus*, *autó*, *bauxit* szavakkal kapcsolatban azt mondja GÓSY, hogy ezeknek az ejtése ugyan hasonló más vokáliskapcsolatokkal, de a frekvenciaváltozás mértékében és az időviszonyokban eltérés látható (GÓSY 2003: 52), például a beszélők ejtésének vizsgálata során a rezgés- és hangszínekép a *beugrik* és az *autó* szónál az időviszonyok tekintetében nagyfokú különbséget jelez (GÓSY 2004: 154–155).

Az *au* hangkapcsolat vonatkozásában megfigyeltem, hogy míg a magyar nyelv helyesírásában a hiástültés meglétét vagy hiányát nem jelölik, csak élőszóban jelennek meg ezen különbségek, más nyelvben, például a törökben, írásban is megmutatkoznak bizonyos sajátosságok a *au*-val kezdődő jövevényszavak esetében. Véleményem szerint kétféle

változásra, monoftongizációra vagy hanghelyettesítésre utalhat az *otobüs* 'autóbusz' szóalak, hiátustöltésre pedig az *Avusturya* 'Ausztria', *Avustraliya* 'Ausztrália' stb. alakok.

KIS TAMÁSra hivatkozva ezen a ponton megjegyzem, hogy bár a fentebb felsorolt idegen (latin és görög) eredetű szavak egymás mellett álló hangzói lehetnek kettőshangzók az átdadó nyelvben, a magyarban túlnyomórészt két teljes értékű magánhangzóként viselkednek. Az adatok szerint a magyarban nincsenek szóeleji, illetve szóvégi magánhangzó + *u/ü* kapcsolatok, kivételt ez alól csak a latin, illetve görög eredetű jövevényszavak képeznek. Kis továbbá utal a szótagolási érvre is, mégpedig az *Európa* és *autó* szavakat illetően: a magyar nyelvű beszélők többnyire *E-u-ró-pa*, *a-u-tó* szótagokat alkotnak. Nem véletlen, hogy a magyaros verselésből is hiányoznak a diftongusos alakok (mindezt lásd Kis 2009: 12).

Visszatérve a fentebb meghatározott hiátusra, kialakulását tekintve két altípusra bontható. DEME LÁSZLÓra hivatkozva megkülönböztethetünk etimologikus (eredeti, illetve morfémák találkozásából adódó) és inetimologikus (mássalhangzó kiesésével keletkezett) hiátusokat (DEME 1956: 277–280).

Az etimologikus hangrész legtöbbször magánhangzóra végződő szavak utolsó hangzójának és magánhangzóval kezdődő toldalékok első hangjának találkozásakor (például *gyönyörűek*, *csúnyául*, *szomorúak*, *keserűek*, *férfiak*, *kapuig*, *lányaink*, *Vargáék*, *női*, *mieink* stb.), továbbá közvetlenül egymás mellett álló szavak határán (*te is*, *mondta a*, *gyere el*, *gyere a*, *Feri azt mondta* stb.) található. Ezek mellett szavak belsejében is előfordul etimologikus hangúr: *fiatal*, *komédia*, *tragédia*, *vakáció*. Az ilyen típusú hiátus a köznyelvben és nyelvjárásainkban is sok esetben marad kitöltetlenül.

A hiátus inetimologikus altípusa két magánhangzó közötti konzonáns, legtöbbször a *v*, *j*, *h* mássalhangzók kiesésével jön létre (lásd *fües*, *koács*, *üeg* stb.). A kiesés előfordulhat a szó belsejében és a toldalék előtt is. Ómagyar kori példáink között említhetjük a „*fuegnes* 'füenyés', *ruuoz* 'ruosz', *uluues* 'ülües', *luazu* 'luászu'” (DEME 1956: 278) alakokat, amelyekből a *v* hang esett ki (ezekről részletesebben lásd DEME 1956: 277–278).

3. A hiátus megszüntetésének módjai

A hiátushelyzet megszüntetéséhez a leggyakoribb megoldásnak a hiátustöltő mássalhangzók bizonyulnak (a magyarban jellegzetesen a *v*, *j* és a *h* állhat ilyen funkcióban), de emellett még

több mód is rendelkezésünkre áll. A hiátustöltésre a hiátusok megszüntetése többi lehetőségének felvázolása után térek ki.

SIPTÁR szerint a hangzók közé beékelt hiátustöltők mellett az egyik megoldás, hogy töröljük a hiátus első vagy második vokálisát, illetve további lehetőségként az jöhet szóba, hogy a két vokális egyikét félmagánhangzóvá alakítjuk (SIPTÁR 2002a: 85, 2005: 282).

A törlés érintheti az első magánhangzót; ez a szóban a morfémahatáron tapasztalható. Így a melléknévből igét képző *-ít*, *-ul/-ül* és *-odik/-edik/-ödik* toldalékok előtt megy végbe, lásd a *tiszta — tisztít*, *fakó — fakul*, *szomorú — szomorodik*, *keserű — keseredik* szavakat (vö. SIPTÁR 2002a: 85, 2002b: 70–73). Ehhez a kategóriához sorolja SIPTÁR a *-ni* főnévi igenév képzőjét is. Itt ugyanis kitörlődik az *i* hang, amennyiben a hiátus első tagjaként áll, például a *vennem*, *venned*, *venniünk*, *vennetek*; *várnom*, *várnod*, *várnunk*, *várnotok*; *tenned*, *tennetek*, *nézniük*, *innotok* főnévi igenevek esetében.

A második magánhangzó törlése is legtöbbször a morféma határánál játszódik le, ez a vokális pedig a szerző álláspontja szerint eredetileg a toldalékhoz tartozik. A nyelvészek között nézeteltérés mutatkozik ugyanis a szótó és a toldalék között hol jelentkező, hol betoldatlan magánhangzó hovatarozását illetően, amelyet a szakirodalomban *ingatag magánhangzó*-nak neveznek (lásd SIPTÁR 2002a: 88). Ezt a bizonyos hangot egyesek a tö részeként, tövéghangzóként kezelik, míg mások a toldalék részének, toldalékkezdő magánhangzónak tartják, megint mások pedig mint kötőhangzót tartják számon, amely összekapcsolja a tövet a toldalékkal (e jellegzetes álláspontokhoz lásd többek között BERRÁR 1967: 217–218, KIEFER 1999: 189–261, LACZKÓ 2000: 45–46, VELCSOVNÉ 1968: 92–93). SIPTÁR ezt a labilis vokálist toldalékkezdő magánhangzóként értelmezi (lásd SIPTÁR 2002a: 88). Ami pedig a második magánhangzó törlését illeti, elmondható, hogy sok toldalékunk kezdődik a fentebb említett ingatag magánhangzóval, és SIPTÁR ezen szuffixumokat két altípusba rendezi az alapján, hogy milyen tényezőtől függ, hogy a toldalékkezdő magánhangzó megjelenik-e bennük, avagy sem.

Az egyik altípusnál azokra a toldalékokra kell gondolnunk, amelynek létezik toldalékkezdő magánhangzója, mint például a *-k* többesszám jele (mássalhangzós tónél: *-ak/-ok/-ek/-ök*), a superessivusi *-n/-on/-en/-ön*, illetve a birtokos személyjelek: *-m*, *-d*, *-ja/-je*, *-nk*, *-tok/-tek/-tök*, *-juk/-jük* (*-om/-am/-öm/-em*, *-od/-ad/-öd/-ed*, *-[j]a/-[j]e*, *-unk/-ünk*, *-otok/-atok*, *juk/-jük*). Ezen toldalékok kezdő magánhangzója tehát törlődik, ha magánhangzóra végződő tőhöz kapcsolódnak: *ajtók*, *Krétán*, *vázán*, *biciklink* stb. (lásd SIPTÁR 2002a: 89).

A második altípusba már nem tartozik ennyi minden. SIPTÁR ide a *-t* tárgyragot sorolja. Tudniillik a *-t* elé is járulhat kezdőhang abban az esetben, ha a tövégi mássalhangzó és a *-t*

nem alkotnak „jólformált szótagzárlatot” (SIPTÁR 2002a: 89), ilyen található például a *szekezet, tollat, padot* stb. alakokban. Ám ha magánhangzós végű a tő, értelemszerűen nem szükséges magánhangzó-betoldás, a hiátus feloldódik: *hajót, ötödölőt*, nem pedig **hajóot, *ötödölőöt* (SIPTÁR 2002a: 89).

Mindemellett a törlés a szóösszetételek határán vagy a szó végén és a szó elején lévő azonos magánhangzónál is végbemehet, ezt *magánhangzó-kivetés*-nek, *elízió*-nak nevezzük. Ezek az egymás mellett álló vokálisok beszéd során gyakran összevonódnak: *rááldoz > ráldoz, szeme előtt > szemelőtt, óra alatt > óralatt* (SIPTÁR 2002a: 95).

Ha azonban a két közvetlenül egymás mellett álló magánhangzó nem azonos, a következők játszódhatnak le. Kivetődhet az első hang: *leány ~ lány, reá ~ rá, miért ~ mért* stb. Szóösszetételeknél előforduló hiátusoknál is tapasztalható elízió: *hála Istennek ~ hál' Istennek, gazda uram ~ gazduram, szinte úgy ~ szintúgy*. Az *i*-re, de az *a*-ra végződő helynevek *-i* melléknévképzővel ellátott alakjaiból is ugyancsak kivetődhet az egyik hang: *Apáti — apáti ember, Oroszi — orosz (pap), Nyíregyháza — nyíregyházai ~ nyíregyházi (ember)* (PAPP 1966: 128–131), *Kisvárda — kisvárdai, várdai ~ kisvárdi, várdi (szerviz)*. Érdekesnek találom az *i*-re végződő külföldi helynevek esetét: *Helsinki: helsinki járat ~ helsinki-i találkozó* (PAPP 1966: 129), továbbá az alábbi ingadozó formákat a következő idegen helynevekben is: *Miami — Miami Helyszínelők, de miami-i spanyolok, New Jersey ~ new jersey-i (?) apartman*. Látható, hogy számos alak nincs megszilárdulva, labilitás figyelhető meg az egyes szóalakokban (PAPP 1966: 130). Noha legújabb helyesírási összegző munkánk a *Kisvárda* helynév melléknévi származékaként nem tünteti fel a rövidebb formát, csak a *kisvárdai* alakot (LACZKÓ–MÁRTONFI 2005: 931), az e településen, illetve környékén élők körében szinte kivétel nélkül a magánhangzó-kieséses forma, a *kisvárdi* van használatban. Ebből kiindulva úgy vélem, mindkét alakváltozat (a hiátusos és az elíziós) egyaránt elfogadható, egyenrangú formának tekinthető.

Hiátusos pozícióban a magánhangzó törlésének további módjai figyelhetők meg — ÁCS és SIPTÁR nem túl szerencsés kifejezésével élve — „műveletlen” ejtésben (ÁCS–SIPTÁR 1994: 564, ehhez lásd még NÁDASDY–SIPTÁR 1994: 175), mint *kolleg(i)ális, szoc(i)alizmus, hig(i)énia, mete(o)rológia, vák(u)um* stb. Ezek azonban a beszédsebességtől független lezser ejtésű változatok.

Amennyiben a hiátus tagjait alkotó magánhangzók közül egyik sem törlődik, SIPTÁR további lehetőségként az egyik vokális félmagánhangzóvá alakítására tesz utalást (SIPTÁR 2005: 288), többek között a *kalejdoszkóp, rájsmer* alakokat említve (SIPTÁR 2005: 284).

Mindezen megoldások mellett a hiátus kiküszöbölésére mégiscsak a hiátustöltés, a hiátustöltő mássalhangzók beiktatása tűnik a leggyakoribb megoldásnak.

MENYHÁRT úgy véli, hogy „amennyiben az imént felsoroltak közül egyik megoldás sem következik be, fonológiai szinten vagy megmarad a hiátus, vagy pedig egy olyan hang toldódik be, amelynek forrása az egyik magánhangzó” (MENYHÁRT 2006: 44). Itt a *j* hangra gondol, konzonánsaink közül ez mutatja a legjobban a magánhangzós jelleget.

A hiátus kitöltődése után a töltő hang nem mindig őrződik meg, olykor ismét kieshet. Ez a jelenség a nyelvjárási és ómagyar kori példák mellett a mai élőnyelvben is előfordul: *kovács* ~ *koács*, *üveg* ~ *üög*, *fuvar* ~ *fuor*, *fövény* ~ *föeny*, *lovam* ~ *loam* (KÁLMÁN 1975: 47), *giliszta* ~ *gaiszta*, *kóлиндál* ~ *koindál*, *puliszka* ~ *poiszka* (ABAFFY 1955 : 214), *fehér* ~ *feír* (TÓTH 2001: 111); *Balinka* ~ *Boinka* (ABAFFY 1955: 214), *Rodowan* ~ *Rodoan* 'Radvány', *Tövíses-parlag* ~ *Tuissespalag*, *Kövesd* ~ *Kuesd*, *Kovács* ~ *Coach*, *Felináncs* ~ *Felyanch*, *Névegy* ~ *Neugy* (TÓTH 2001: 111); *nagyon* ~ *naon*. Az is megtörténik viszont, hogy valamely etimologikus (*v*, *j*, *h*, *l*) hang kiesésével hiátus keletkezik, s az később újra kiküszöbölődik más hanggal, esetleg ugyanazzal, amely korábban kiesett a szóból: *kovács* ~ *kohács*, *fövény* ~ *föheny*, *lovam* ~ *loham*, *lovak* ~ *lohak*, *kapával* ~ *kapájé*, *fövény* ~ *föheny* (KÁLMÁN 1975: 47), *jőj el* ~ *jövel* (NYIRKOS 1986: 116), *fehér* ~ *fejér* (TÓTH 2001: 111).

4. A hiátusok tagjai

Az elkövetkezendő részben arra keresek választ, hogy melyek azok a vokáliskapcsolatok, amelyekben jellegzetesen betöltődik a hiátus, és melyek azok, amelyekben a hangrész nem oldódik fel. Itt az ezzel kapcsolatos eddigi hangtani vizsgálatok eredményeire támaszkodom, a szakirodalomból és az általam gyűjtött adatokkal kiegészítve.

Az általam megtekintett példák alapján úgy gondolom, hogy a mai magyar köznyelvben az artikuláció során hiátus a leggyakrabban az *-ia-*, *-iá-*, *-io-*, *-ió-*, *-ie-*, *-ié-*; *-ea-*, *-eá-*, *-eo-*, *-eó-* magánhangzó-kapcsolatoknál jelentkezik. E vokáliskombinációk esetében a hiátustöltő konzonánsok közül a *j* hang tűnik uralkodónak. A mai magyar nyelv mindennapi használata során megannyi példát hallhatunk erre: *fi(j)am*, *ki(j)ált*, *ki(j)abál*, *ki(j)öblít*, *ki(j)é*, *gyere(j)a*, *ide(j)a*, *te(j)a*, *Be(j)a*, *Andre(j)a*, *di(j)a*, *di(j)ó*, *re(j)á*, *vakáci(j)ó*, *ma(j)i*, *di(j)éta*, *si(j)et*, *pi(j)ac*, *po(j)én*, *hi(j)ány*, *fonológi(j)a*, *mi(j)att*, *mi(j)énk* és hiátustöltéses maga a *hi(j)átus* szavunk is (DURAND–SIPTÁR 1997: 87, SIPTÁR 1994: 174).

Rendre *j*-betoldást találunk egy felső nyelvállású, nem ajakkerekítéses és egy nem felső nyelvállású magánhangzó között: *di(j)éta, si(j)et, éjjeli(j)őr, ki(j)önt, pi(j)óca, vi(j)ola, pi(j)ac, ki(j)áll; sí(j)el, hí(j) a haza*. Ugyanezt tapasztalhatjuk a két magánhangzótípus fordított helyzetében is, azaz egy nem felső és egy felső, nem ajakkerekítéses magánhangzó között: *odá(j)ig, ma(j)i, la(j)ikus, utó(j)irat, nő(j)i, össze(j)illik, övé(j)i; rá(j)ír, adó(j)ív, dicső(j)ít* stb. Ugyancsak betoldódik a *j*, ha mindkét oldalán felső nyelvállású vokális áll, de ezek kereksége eltér: *adni(j)uk, fi(j)ú, ki(j)űz, sí(j)ugrás; kapu(j)i, mű(j)intézet, színmű(j)író* stb. (SIPTÁR 1994: 174).

Az *é*-vel alkotott, és *i/i*-t nem tartalmazó kapcsolatok már bonyolultabban alakulnak. Ha az *é* elöl áll, két lehetőség áll fenn: vagy lezajlik a *j*-betoldás, vagy nem: *%ketté(j)oszt, %mellé(j)áll, %elé(j)ül*. Amennyiben pedig az *é* a kapcsolat második tagja, a kitöltődés az első tag minőségétől függ, például *%rá(j)ér, %oda(j)ég, %po(j)én, %áru(j)ért* szavaink. SIPTÁR megjegyzi, hogy mindezen betoldott *j*-k gyengébb, rövidebb hangok a mögöttes *j* megvalósításánál, mint ezeknél a pároknál: *mi ez — milyen, kiáll — kijár, kávé után — kávé jut ám*. Továbbá *j*-betoldás tapasztalható két *é* vagy *i* között: *elé(j)ér, kefé(j)é, mesé(j)ért, Szőké(j)ék, balhé(j) és zűr, ki(j)iktat, kocs(i)ig* (mindezekről bővebben lásd SIPTÁR 1994: 174–175).

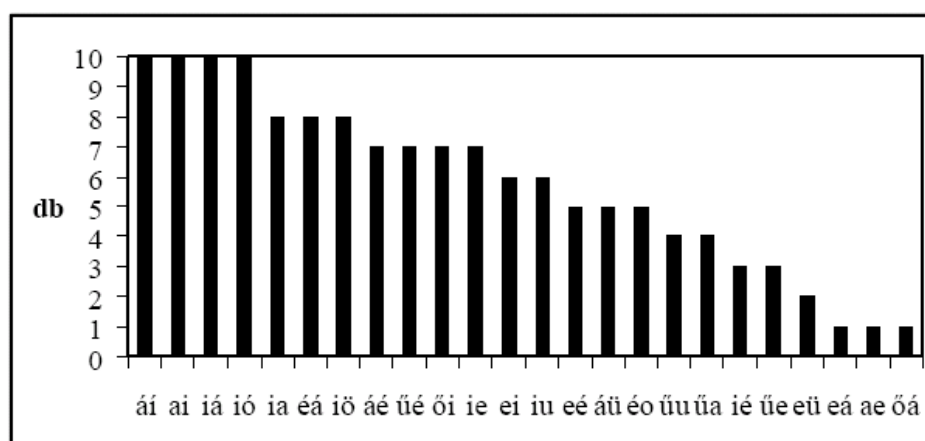
SIPTÁR szerint azok a hiátusok, amelyek egyik tagja az *i*, közel minden esetben feloldódnak, abban az esetben pedig, ha a hiátus *é*-t tartalmaz, a hangrés kitöltése a magánhangzó helyzetétől függ. Ezzel szemben, ha a hiátus tagjai alsó vagy labiális vokálisok, a hiátustöltés elmarad (SIPTÁR 1994: 174, 2001: 394, 2002a: 94, 2002b: 73). MENYHÁRT rámutat arra, hogy a szerző ezen kijelentéseit a későbbi hangtani kísérletek eredményei nem mindig támasztották alá (MENYHÁRT 2006: 49, illetve HORVÁTH–MENYHÁRT 2007: 201).

Ezen akusztikai kísérlet alkalmával a következő hangkapcsolódásokat tanulmányozták: *aá, au, aó, ai, ae, áí, áa, áe, áo, áé, áü, eo, eá, ea, eu, eü, eö, ei, eé, éo, éá, iü, iö, iá, ió, iu, ia, ie, ié, oa, oá, őo, őe, őá, őí, uo, űé, űu, űe, űa* (MENYHÁRT 2006: 45). A vokálisok kapcsolódásainak elemzéséhez MENYHÁRTék egy 40, egyszerű, viszonylag rövid mondatot tartalmazó szöveget szerkesztettek, amelyben minden mondat tartalmazott egy-egy hiátust, ahogy azt a következő példák is mutatják: *Letört egy faág.; Karambolozott egy autóbusz.; A gyermek beilleszkedett a közösségbe.; Kérlek, ne kiabálj.; Kiöblítettem a lavórt* (MENYHÁRT 2006: 45, 49, 52, 53).

A megfigyelések alapján meglepő következtetésekre jutottak, például arra, hogy nem minden esetben ékelődött be a *j* hang az *i*-t tartalmazó hiátusoknál, ez az összes hangkapcsolatnak csupán a 60%-ánál fordult elő. Azonban kivétel nélkül mindig betoldódott

a *j* hiátustöltő négy hangkapcsolódásnál: *ái, ai, iá, ió*. Legnagyobb mértékben az *i, í, e, és é* mutatkozik hiátustöltést előidéző hangnak. Érdekes, hogy *i*-tagú betöltetlen hiátusokat is találtak, illetve hogy labiális és/vagy felső nyelvállású magánhangzók (főként az *ü, ű*) szomszédságában is megjelent a *j*. A legkevesebb alkalommal az *eá, ae, óá* magánhangzókapcsolatoknál következett be *j* hiátustöltés (MENYHÁRT 2006: 55).

A különböző hangkapcsolatok között fellépő *j* töltőhang gyakoriságát szemlélteti MENYHÁRT ábrája (MENYHÁRT 2006: 53).

1. ábra

A betoldott *j* megjelenési gyakorisága hangkapcsolatonkénti bontásban

A vizsgálatok szerint tehát a *j* mint hiátustöltő az összes hangkapcsolat 60%-ánál szerepelt, és megjegyzendő, hogy a *j*-betoldásos változatok inkább a lassúbb tempóban beszélőkre voltak jellemzők (MENYHÁRT 2006: 56). Az *i*-t tartalmazó hiátusoknál csak 74 %-ban fordult elő *j*-betoldás, az *é*-t tartalmazóknál 66,7%-ban, míg az *ü* taggal rendelkező hangkapcsolatoknál ez az arány 35,4% (MENYHÁRT 2006: 53). A könnyebb átláthatóság érdekében a vizsgálat során kapott értékeket táblázatba foglaltam:

Hiátus egyik tagja	A <i>j</i> betoldásának százalékos aránya
<i>i, í</i>	74 %
<i>é</i> az első helyen	65 %
<i>é</i> a második helyen	66,7 %
<i>ü, ű</i>	35,4 %

2. ábra

A *j* beékelődésének százalékos arányai

Az adatokból jól látszik, hogy nem teljes mértékben helytálló az a kijelentés, miszerint a hiátustöltés az *i*-t tartalmazó magánhangzó-kapcsolatokban szinte mindig, az *é*-t tartalmazókban pedig pozicionális függőségben valósul meg (HORVÁTH–MENYHÁRT 2007: 201). A megfigyelések alapján a *j* variánsai hiátustöltő szerepben általában gyengébben ejtődnek, mint a szó szerves részét alkotó *j*-k (HORVÁTH–MENYHÁRT 2007: 201).

GÓSY a fonológiai koartikulációk típusai közé sorolja a hiátustöltést, csakúgy, mint a hasonulást és a fonémaszám csökkenését (GÓSY 2004: 252). Számomra különös módon nem túl részletesen tárgyalja a jelenséget, fonetika könyvében a hiátusok tagjai közül az *i*-re és *í*-re tér ki, továbbá a hangréstöltő hangok közül mindössze a *j*-ről tesz említést (GÓSY 2004: 252).

NYIRKOS az ómagyar kori, illetve a nyelvjárásban előforduló hangréstöltő konsonánsok ($v < \beta, j, h$) tanulmányozása során több száz hiátustöltőt tartalmazó szóalakot elemzett, és összesítette, milyen tulajdonságú vokális előtt, illetve milyenek után jelennek meg az egyes hiátustöltő hangok (NYIRKOS 1986: 116–117).

A megvizsgált adatok alapján a v (β) előfordulása tűnik a leggyakoribbnak. Középső nyelvállású magánhangzók előtt jelenik meg a v a legtöbbször, de majdnem ennyire sűrű előfordulása a középső és felső nyelvállású vokálisok utáni v , továbbá az alsó nyelvállásúak előtt fellépő v ; labiális magánhangzó szomszédságában már kevesebb, de így is számottevő v szerepel (NYIRKOS 1986: 116).

A *j* hiátustöltő leginkább az *i* vagy *e* és mély magánhangzók között fordul elő. Az elemzett adatokban két magas magánhangzó között is sokszor találunk *j*-t. Egy kicsivel kevesebb szóalakban tűnik fel két veláris vokális között a *j* (NYIRKOS 1986: 117). A hiátustöltő *j*-t NYIRKOShoz hasonlóan PAPP is szervesetlen mássalhangzónak tartja, amely ejtés során főként az *i* vagy *é* magánhangzót tartalmazó hangkapcsolat közé kerül (PAPP 1966: 128).

A *h* hiátustöltőt illetően azt tapasztalja NYIRKOS, hogy a megvizsgált szóalakokban viszonylag nagy számban található a zártabb + nyíltabb magánhangzók között, ezt követi a mély + mély és a magas + magas magánhangzók közé betoldódó *h*-k száma (NYIRKOS 1986: 117).

A hiátus megszüntetésének módjairól szóló fejezet végén már említettem, hogy hangrés úgy is keletkezhet, hogy az intervokális helyzetben lévő v kiesik a szóból. Nem ritkán ezek a hangréses alakok meg is szilárdulnak az élőnyelvben, ahogy azt a KÁLMÁN BÉLA könyvében leírt *koacs* (kovács), *loam* (lovam), *szüök* (szövök), *küér* (kövér) példákban láthatjuk (KÁLMÁN 1975: 47). KÁLMÁN írja, hogy a hangréses forma használata a nyugati és keleti nyelvjárásokban mondható elterjedtebbnek. Gyakran azonban ezek a hiátusok egy hosszú

magánhangzóba vagy diftongusba olvadnak össze, melyeket például az *üög ~ őg* (üveg), *fuor* (fuvar), *süög* (süveg) szóváltozatokban láthatjuk (KÁLMÁN 1975: 47). Olykor pedig a *v* helyett a *h* vagy a *j* funkcionál hiátustöltőként: *főheny* (főveny), *bihal ~ bijal* (bivaly), *fűjet* (füvet) (KÁLMÁN 1975: 47), *szegfüvek ~ szegfűjek* (SZABÓ 1981: 98), *küjes* (köves), *lohak* (lovak), *kapáje* (kapával) (KÁLMÁN 1975: 47). A Dunántúlon főleg *u ~ ü* mellett *v*-vel töltődik be a hiátus: *csunyávu* (csúnyául), *januvár*; *szomoruvan*, *gyönyörűven*, *sűrűven* (KÁLMÁN 1975: 47).

A TA.-ben számos hiátusos forma van, hiátustöltést viszont csak abban a típusban találunk, amikor az *-á* tövéghangzóhoz *-á* birtokos személyjel járul: *megaia* 'mezsgyéje'; *petre zenaia* 'Péter szénája' (E. ABAFFY 2003: 333–334). TÓTH VALÉRIA vélekedése az ómagyar kori nyelvemlékekben szereplő hiátusos formákról az, hogy azokat úgy kell olvasnunk, ahogyan a szövegben szerepelnek, nem kötelező fonematikus jellegű hiátustöltő hangot feltételeznünk a vokálisok között. Szerinte ugyanakkor az elképzelhető, hogy képeztek az élőnyelvben simuló mássalhangzóféleket a hiátusok között, amelyek aztán idővel teljes értékű töltőhanggá alakultak (TÓTH 2001: 110).

5. A hiátustöltő hangok

A magyar nyelvben a szomszédos vokálisok okozta hangúr betöltésére szolgáló legalapvetőbb hangok a *j*, *v* ($< \beta$) és a *h*. A magyarban az imént felsorolt mássalhangzók mellett az *l* hangnak vetik még fel esetleges hiátustöltő jellegét. Ezenkívül SIPTÁR említést tesz még a határozott névelők esetében a *z*-ről mint „lebegő mássalhangzó”-ról (vö. SIPTÁR 2002a: 92, 2002b: 70–73), amely mintegy kitölti a felmerülő hiátust: *az asztal* (**a asztal*); illetve bizonyos helyzetekben az *-ul/-ül*, *-ít*, *-odik/-ödik/-edik* igeképzők előtt is betolakszik egy *s* mássalhangzó: *állandósul*, *karcsúsít*, *felforrósodik* (SIPTÁR 2002b: 73).

Ahogy az előző részben szó volt róla, az akusztikai vizsgálatok eredményeiből, az adatok elemzéséből, összevetéséből az derül ki, hogy a mai magyar nyelvben a *j* hanggal töltődik be legtöbbször a hiátus, aztán jön a *v* és a *h* hiátustöltő hangunk. Természetesen a régiségben sem szokatlan a szavakban jelentkező hiátus, illetve ezek feloldódása bizonyos mássalhangzókkal. Történeti perspektívából nézve nem mindig volt a *j* az uralkodó. Nyelvemlékeinkben több magánhangzó-kapcsolat közé ékelődött a *v* ($< \beta$) konzonáns, mint például a *j*, *h* vagy *l*.

A következő rövid szakaszban a teljesség igénye nélkül sorbaveszem a kutatók (BÁRCZI, CSÜRY, MÉSZÖLY, KÁLMÁN, KALMÁR, KRAUTER, SZINNYEI) főbb megfigyeléseit a régebbi korok hangréstöltő mássalhangzóit illetően. Segítségemre nagyjából NYIRKOS ISTVÁN inetimologikus mássalhangzókról szóló könyve (1986), illetve TÓTH VALÉRIA az ómagyar kori helynevek inetimologikus hangjairól írt könyvében (2001) és tanulmányában (2004) fellelt adatok szolgálnak.

Két hang között a *v* mássalhangzó rendre labiális magánhangzó, az *o ~ ó, ö ~ ő, u ~ ú* után fordul elő, így például *januvár, febuvár, Nóuvé, jeczovita* alakok (BÁRCZI, SZINNYEI, MÉSZÖLY, KALMÁR, CSÜRY is azonos véleményen vannak ezt illetően) (NYIRKOS 1986: 114–115). MÉSZÖLY az *oa ~ óa, oe ~ óe* hangkapcsolatok között *v* hiátustöltőt fedez fel a Bécsi és a Münchener kódexből származó példákban: *Mouab, Mouabnac, Robouam, Ierobouam, Robouam, Ierobouam, Robouam, Ierobouamnac, Siloueban*. MÉSZÖLY arra is rámutat, hogy akkor is a *v* töltötte be a hangrés feloldásának szerepét, ha a második magánhangzó volt labiális: *Saul > Sávoly, Savol, Sawol, Sawoly* stb., illetve tör. *csausz > 16. sz. közepén: csavusz* (NYIRKOS 1986: 114). NYIRKOS könyvében is olvasható MÉSZÖLY megfigyelése arra vonatkozóan, hogy a *viszva, észve, eszve, észvén, öszve, öszvö, viszha, öszhő* szavak eredeti tövei valószínűsíthetőleg a *viszo-, öszö-* stb. alakok. Mármost, ha ezen tövekhez egy magánhangzóval kezdődő szuffixum (például *-a*) kapcsolódott, hiátustöltő *v, h* és a *j* hangok töltődtek be a magánhangzók közé. MÉSZÖLY szerint a változás későbbi szakaszában kiestek a kisebb hangsúlyban lévő szótagok, amelyek ez esetben a tövéghangzók voltak, így fejlődtek ki a *vissza, össze* stb. szóalakok (NYIRKOS 1986: 113). BENKŐ szintén hasonlóan látja az *öszve*-féle alakok (*ufve, ozuo*) *v*-jének szerepét (NYIRKOS 1986: 116).

KRAUTER arról ír, hogy léteztek bizonyos *v* hangot tartalmazó szavak, amelyekből intervokális helyzetben a *v* kiesett, és ezen *v-s* és *v* nélküli alakok egymás mellett éltek a nyelvben. Ezen alakok analógiául szolgálhattak bizonyos *v-t* tartalmazó változatok kialakulásában. A *di-v-ó, fu-v-ar*-féle formák, tehát a *hi — hívó, dió — divó, fiók — fivok, fuar — fuvar* szóalakok (KASSAI 1998: 179, NYIRKOS 1986: 113).

SZINNYEI már nem ért egyet az előbb felsorolt alakok létrejöttének elméletével. Ellenben különbséget tesz etimologikus és inetimologikus (szervetlen, anorganikus) *v-k* között. Előbbi szerinte csak ajakhangzó után van, míg az anorganikus, szervetlenül bekerült *v* ajakműködés nélkül képzett magánhangzók után is állhat (például *divák, livány, ivándék, rivá* 'reá', *divó, rivól-, riól-* 'ról', *mivē* 'mélyen' < **miē*ⁿ; *yuet, yweth, ywemeth, ivem, iuős* 'ív'; *háj, száj*) (NYIRKOS 1986: 114).

BENKŐ úgy tekinti, hogy a β (v) teljes tő és a hozzá kapcsolódó -á között is feloldódik a hiátus, ez lehet a magyarázata a *huʒ(i)ad* alak keletkezésének (például *hoʒya*, *hoziad*, *hoʒiaioc*, nyelvjárási *hojzá*, *hëjzá* formák) (NYIRKOS 1986: 116).

A HB. tárgyas ragozású elbeszélő múlt idejű alakjaiban is előfordul hiátus vagy magánhangzók közötti β hiátustöltő az *o + á*, *e + é* kapcsolatokban: „*mundo-* (magánhangzós teljes tő) + *á* (elbeszélő múlt jele): *mundoa*, *tilutoa*, *terumteve*, *feledeve*” (lásd E. ABAFFY 2003: 334).

Ami a *j* hiátustöltő hangot illeti, többek között a következő kifejezéseket használták rá: *átmenő hang* (SIMONYI–BALASSA), *átmenő kapocs* (CSÚRY, BALASSA), *hëzagtöltő járulékhang* (SZINNYEI). A nyelvészek véleményei úgy szólnak, hogy a hang általában felső nyelvállású palatális hangok, például az *i* és *é* magánhangzót tartalmazó hangkapcsolatok közé tolódik be: *fijajim*, *rëjá*, *tëja*, *ide jër*, *írta jaszt*, *mezeje*, *szőleje*, *apraja* stb. (*Apathmezeje*, *Sceuleye*) *bírójájá*, *feketéjé* 'bíróvá, feketévé', *dijou*, *fijam*, *cintóurijom*, *kolédijom*, *nékijek*, *óudencija*, *tsudává*, *bírójé*, *Tanújú* (BÁRCZI, CSÚRY, SZINNYEI) (NYIRKOS 1986: 112, 114). Amennyiben tehát a hiátusban az *i* vagy *ë* az első magánhangzó, „az *j*-vé válhat, és palatalizálhatja az előtte álló hangot: lat. *petrosilium* > *petrezselyem*; ol. *pallio* > *pálya*” (E. ABAFFY 2003: 334).

SZILASI a palatális *i* mellett már a veláris *u* hangot is megemlíti a hiátusok tagjainál. SZINNYEI véleménye szerint a -vá/-vé határozórag -jáj/-jé változata használatos, ha a szótó utolsó hangzója -á/-é. HORGER a tárgyas ragozású igékben véli felfedezni a *j* hiátustöltőt a *kérnéje*, *várnája*, *kérnéjék*, *várnáják* típusú (például nyelvjárási *ënneje*, *vinneje*) szóváltozatokban. Ugyanígy vélekedik BENKŐ ezekről az alakokról: kifejti, hogy a kijelentő módú, jelen idejű, E/3, T/1, illetve T/2 személyű, tárgyas ragozású, mély hangrendű szavakban *j* hiátustöltő elem van. Kódexirodalmunk sok ilyenféle adatot tartalmaz, BENKŐ a következő nyelvemlékekkel szemlélteti a jelenséget: *ʒokoʒtja*, *mulchotia*, *muʒia*, *tartia*, *kiuania*, *Tudyuc*, *latiuc*, *tud(hot)iuc*, *Latiatuc*, *latiatuc*, *fyrotiatu(c)*, *tumetivc*, *efmeriuc*, *vldõzneie*, *vëneie*, *zërètneie*; *megmondanaya*, *haborgatnaia*, *zerzeneiek*, *enekelneyek*, *jndeytanayak*, *fognaiak*, *mondonájik*, *mondánáják*, *fõvënnëjik*. BENKŐ szerint lehetséges továbbá az is, hogy a jelen idejű -jáj/-ják toldalék palatális változata, a -jé/-jék is szerepet játszhatott a *j* kialakulásában. SZILASI azt írja, hogy lényegtelen a betoldódás szempontjából, hogy a szó belsejében vagy két szó határánál történik: *fijajim*, *rëjá*, *tëja*, *ide jër*, *írta jaszt* (NYIRKOS 1986: 112).

Itt is megfigyelhető a hiátustöltő hangok cserélődése egyes alakokban, BENKŐ erre a *jövel 'jőjj el'* alakot említi, amit egy korábbi *jőj el!* formából származtat (*Yöyel, yeyvel, yőyel*) (NYIRKOS 1986: 116), illetve a *bihal 'bivaly'* alakváltozatok is idesorolhatóak, vagy például a *fű* ige *fűj(ok)* és *fűv(ok)* változatai (E. ABAFFY 2003: 334).

A *j ~ h* váltakozására TÓTH VALÉRIA kutatásai során az ómagyar kori Abauj és Bars megyékben a *fehér, Fehérnyár* adatokban lett figyelmes. Emlékeinkben a *Fehérnyár h-s* alakja mellett a *j-s* is szembetűnik: *Feyrnyar ~ Feyrnar*. A *fehér* (óm. *feyr, feyer*) melléknév eredetére vonatkozó leírásában elmondja, hogy a *fehér* szónak kezdetben *j-s* alakja létezett (*fejér*), majd intervokális helyzetben kieshetett a *j* (*feír*), és a szó belsejében levő hiátus aztán a *h* hanggal töltődött (*fehér*). Ezen folyamatot jól személtetik a TÓTH által kigyűjtött ómagyar kori nyelvemlékek: *feír, Feirtou, Feyrtou, Feyrtow, Feyrnad, Fechereth, Feyerpotok*. Ezenkívül *j ~ h* hiátustöltés az abauji *Kajata* helynév *Kaheta* változatában mutatkozik (TÓTH 2001: 111, 2004: 326).

A hiátustöltő *h* hanggal kapcsolatban találtam a legkevesebb adatot NYIRKOS áttekintésében, ebből arra következtetek, hogy ez a hang állt a régebbi korokban legritkábban ilyen pozícióban. TÓTH VALÉRIA álláspontja megerősít feltételezésemben: úgy gondolja, hogy a régebbi korokban a *v* töltötte be gyakrabban a hiátustöltő funkciót, a *j* és *h* pedig csak szórványosan fordult elő ilyen szerepben (TÓTH 2001: 111). A *h* hang mint „átmenő kapocs” (BALASSA elnevezése; lásd NYIRKOS 1986: 112) az *a* hang után fordult elő: *Kánahán, kalahuz*. A KALMÁR GYÖRGY által példának hozott *h*-betoldásos szavak 1770-ben: *Tanúhé, tanúhá, Gazdáhé, gazdáhá* (NYIRKOS 1986: 111). Emellett a *-val/-vel* határozórag *v*-je *h*-val is kitöltődött: HBK.: *kegilmehel* (kegyelmével) (E. ABAFFY 2003: 334).

A hiátustöltés tehát már a korai ómagyar kor óta zajló, állandó mozgásban levő folyamat. Nem egységesen mutatkozik, nyelvjárásonként eltér (TÓTH 2001: 110).

HORGER a *v* használatát a nyugati és a dunántúli nyelvjárásterületen tartja jellemzőnek (*januvár, csunyávu 'csúnyául', franciávu, lakóvu; szomoruvan, jóizüven, gyönyörűven, sűrűven, keserűvebb, éppenlővek*), az alföldi, déli nyelvjárásterülethez tartozó Somogyban és Baranyában azonban gyakoribb *h*-használatot tapasztal (például *vihola, bihal 'bivaly', lohak, lohaink, kohács, suhány 'sovány', szuhárog 'szivárog', lehelet 'levelet'*) (NYIRKOS 1986: 115).

Az *l* hiátustöltő jellegét először MIKOS JÓZSEF veti fel, aki a Fehérvári keresztesek 1193. évi oklevelének szójegyzékében a *Biwol* adathoz a *bilol 'bivaly'* szóban az *l* hangot hiátustöltő hangnak feltételezi, párhuzamot látva a *bálinka* alak *l*-jével (MIKOS 1935: 152).

Igazán részletesen ABAFFY foglalkozott a kérdéssel (1955). Különböző szóalakok tanulmányozása során felfedezni vélte, hogy az *l* hang — a hiátustöltő konzonánsokhoz (*v* < *β*, *j*, *h*) hasonlóan — intervokalikus pozícióban alkalomadtán kiesik a szóból, ahogyan a *gaiszta* 'giliszta', *koindál* 'kólingál', *megmiskuál* 'megcsal', *poiszka* 'puliszka' szavakban. Ám analógia hatására is létrejöhetnek bizonyos alakváltozatok, például a *hová holá* ~ *holyá* változatai esetében nem a *v* ~ *j* hangok váltakozásaira kell gondolnunk, inkább a *hol* szó hatására jöhetnek létre ezen alakok. Ugyanez vonatkozik a *külül* és *beviil* szavakra is: nem hiátustöltés következtében alakultak, hanem analogikusan jöhetnek létre (ABAFFY 1955: 215).

ABAFFY rámutat azonban, hogy számos olyan magánhangzóközi *l*-et tartalmazó adatunk van, amelyre a hiátustöltés jelensége adhatja a legésszerűbb magyarázatot (ABAFFY 1955). Ő is említést tesz a *bilaj*, *bilal* 'bivaly' köznévről, mint MIKOS és BALASSA JÓZSEF (ez utóbbiakhoz vö. NYIRKOS 1986: 112). ABAFFY emellett sok példát sorol még: *Boinca* > *Balinka* hn., *eletke* 'evetke', *oktál*, *oktály* 'oktáv', *milorának*, *millora*, *millóra* 'juh', *hél* 'hiú, padlás', *hélon*, *héloba*, *hélloba*, *h¹él*, *hiél* (*hiu* > *hiu* > *hio* > *hëo*), *hél*, *hély*, *tól* 'tó', (*tóak*, *tóat* >), *tólak*, *tólat*, *taólak*, *szul*, *szulos*, *szulette*, *születte*, (*pózna* >) *polozna* (vö. *poózna* 'dióverő'), *Horkola* (vö. *Horkouara*, *horkouan*, *Horkoai*), *dichekedölen*, *sziló*, *szilat*, *szilet* 'szelet', *ëllëget*, *illogat*, *lëllëget*, *tëllëget*, *vëllëget*, *villëget*, a *siu* ige *silány*, *szilányodik* 'soványodik' változatai (ABAFFY 1955: 216–217). ABAFFY az *l* hiátustöltő megjelenését egészen régre, a 14–15. század körülre datálja, ami a középmagyar kortól kezdve már sokkal elszórtabban jelentkezik, mint a többi töltőhang. Mint mondja, lehetséges, hogy az egyes nyelvjárásokban való elterjedése az *j* ~ *l* ~ *ly* mássalhangzók között fennálló kölcsönhatásnak köszönhető (ABAFFY 1955: 218).

BENKŐ ugyan egyetért az *l* mássalhangzó hiátustöltő funkciójával, viszont ő csupán a *miskuál*, *tócs*; *milóra*, *polozna*, *Horkola* szavakban véli felfedezni az „*l* hiátuselőidéző és hiátustöltő szerepét” (BENKŐ 1955: 329, vö. még NYIRKOS 1986: 118). Az ABAFFY tanulmányában (1955) felsorakozó többi változat kialakulásának eredetét pedig más okokkal magyarázza. A *bivaly* *l*-es variánsában inkább egy *v* > *l* elhasonulást vél felfedezni, mintsem hogy az *l* hiátustöltő szerepben álljon a *bilol* alakban (BENKŐ 1955: 329, NYIRKOS 1986: 118).

TÓTH szerint hiátustöltő *l*-lel találkozunk a Sáros vármegyei szláv eredetű *Kavocsán* ~ *Kavacsán* helynév egyik okleveles említésében is: *Kalacsán* (TÓTH 2004: 323). A mai magyar nyelvben is előfordulnak *l* hiátustöltős változatok beszéd során; néha a gyermeknyelvben a *mi ez?* *milez*-ként hangzik el (KASSAI 1998: 179).

A magyaron kívül más nyelvekben is léteznek hiátustöltő hangok. Az angol nyelvben is találunk hangrés betöltésére szolgáló konzonánst, ez tudniillik az *r*. Itt kétféle *r*-betoldást említhetünk: *intrusive r* és *linking r*. Például: *a star in the sky, a fair amount, far away, for Oliver, India (r) and China, vodka (r) and tonic draw(r)ing or withdraw(r)al, Asia(r) and Africa vagy the idea(r) of it, America(r)is.* (WikiLink.)

A következő nemzetközi jellegű példák bemutatásához az eddigiektől eltérően a SIPTÁR tanulmányában (2005) is alkalmazott IPA átírási rendszert használok.

Az asininka kampa nyelvben [t] hiátustöltővel szüntetik meg a hangrészt: /no/ (1sg) + /N/ (jövő idő jele) + /pisi/ 'söpör' + /i/ (jövő idő jele) → [nom.pi.si.ti] 'söpörni fogok'. A magyarhoz hasonlóan a hollandban is feltűnik a [j] hiátustöltő: /biɔskop/ 'mozi' → [bijɔskop], /ze/ + /ən/ 'tengerek' → [zejən]. A holland nyelvben a [j] hangon túl a gégezárhang is feloldhatja a hiátust, például az [aʔorta] /ao/ hangkapcsolata közé ékelődve. A svédben a hiátus feloldása érdekében törlődik a hiátus egyik tagja: /flik:a/ 'lány' szóhoz a többesszám jeleként funkcionáló /ur/ járul, a tövéghangzó /a/ hang kiesik a szóból, [flik:ur] alak keletkezik. Ha ugyanehhez a szótőhöz az /ən/ 'a' járul, a hiátus második tagja, az /ɛ/ törlődik, így [flik:an] 'a lány' változatot kapunk. (Ez a magyartól kissé idegenül hangzik, ám a svédben, illetve a norvégban a határozott névelők a tőhöz járulnak.) Az ecakó nyelvben is találunk példát a hiátus feloldására. A 'bögrét vesz' szerkezet ezen a nyelven így néz ki: /dɛ/ 'vesz' + /akpa/ tagok egy [dakpa] alakban olvadnak össze; a 'kicsi bögre' pedig (/akpa/ + /ɔnikeθe/) [akpanikeθe] alakban realizálódik. Előbbinél az első magánhangzó törlődik, míg utóbbi esetben a második magánhangzó kiesésére láthatunk példát. Más nyelveknél az első magánhangzó olykor nem kiesik, hanem félmagánhangzóvá alakul, mint a francia /li/ 'köt' vagy /lu/ 'bérel' szóhoz, ha infinitívusz, /e/ járul, az /i/ és az /u/ hangok félmagánhangzóvá válik: [lje] és [lwe] formák keletkeznek. Másik példa egy közép-szudáni nyelvből, a ngitiből: /izo/ 'nád' + /ɔkɔ/ 'cukornád' → [i.zo.ɔkɔ] 'cukornádfajta' (SIPTÁR 2005: 282–283).

6. A hiátustöltés háttértényezői

Ebben a részben sorbaveszem a szakirodalomban kialakult elképzeléseket a hiátustöltést előidéző okokról.

A hangűr betöltése az említett mássalhangzókkal nem minden esetben következik be, és bár az eddig leírtak alapján a hiátustöltők közül a *j* mutatkozik dominánsnak, nem minden

alkalommal lehet eldönteni, hogy a négy konzonáns közül mikor melyik lép föl, és nehéz pontosan meghatározni, hogy milyen tényezőktől függ a hiátustöltés.

Sokan foglalkoztak az elmúlt századokban is a hiátustöltés jelenségével, fejtegették a lehetséges okokat arra nézve, hogy mi is állhat a hangrés feloldásának hátterében. Kezdetben a magyarázatok között az ejtéskönnyítést, jóhangzást említették.

Már az 1700-as évek vége körül megfogalmazták, hogy a magyar beszélők nyelvérzékétől idegen a hiátus: SZENTHE PÁL 1792-ben azt írja, ha több magánhangzó kerül egymás mellé, a beszélő *j* hangot told be a vokálisok közé. SZILASI is egyetért azzal a megállapítással, miszerint a hiátus semmiképpen nem maradhat meg egy nyelvben sem, kivált nem a magyarban (NYIRKOS 1986: 111–112). Továbbá a „Debreceni Grammatika” a *fája*, *hallja*, illetve a *fijú*, *Deják* szóban esztétikai okokról tesz említést, a *j* és a *v* beiktatását a jóhangzással, ékezebb kimondással okolja (NYIRKOS 1986: 111).

PAPP úgy véli, az ejtéskönnyítő *j* hiátustöltő egy szervesetlen mássalhangzó, mert morfológiai szempontból nincs funkciója a szóban. A *j* e pozícióban pusztán a hangok összekapcsolásban játszik szerepet, úgynevezett „ejtéskönnyítő, kapcsoló hang” (PAPP 1966: 128), amelyet a hangképző szerveink hoznak létre az egyik magánhangzós helyzetből a másik helyzetbe való mozgás folytán. Alkalmanként azonban ez a *j* funkcióhoz juthat, ahogyan a birtokos személyrag *j* hangja is, így, noha eredetileg fonetikai okból került a szóba, később a rag részévé vált (PAPP 1966: 128). A hangsorban a közvetlenül egymás mellett álló hangsúlyos vokálisok kiejtését a hézagpótló hang erősíti, gördülékenyebbé, folyékonyabbá téve a kiejtést: a „hiátustörvény” (PAPP 1966: 128) a szó hangtani egységének biztosítása mellett, a hangszakasz vagy szólam (vagyis az egy nyomaték alatt, egy lélegzetvétellel ejtett szavak összessége) zökkenés nélküli lefolyásának elősegítéséért felelős (PAPP 1966: 130).

Bár első olvasásra egyet is érthetünk az ejtéskönnyítés, jóhangzás, az artikuláció esztétikussá tételének magyarázatával, rögtön felmerül a kérdés: ha tényleg ez áll a hiátustöltés jelensége mögött, akkor miért nem oldódik fel minden hiátus kivétel nélkül? Az előző fejezetekből is lehet látni, hogy sokszor a hiátus megmarad hiátusnak, nem oldódik fel a hangrés ott, ahol elvileg „kötelező” lenne: például a *dió*, *Mária*, *diéta* stb. kiejthető *j*-betoldással és betoldás nélkül egyaránt. NYIRKOS is rámutat arra, miszerint a töltőhang beékelődésének igénye, kényszere nem minden esetben ugyanolyan mértékű a hiátusok tagjai között (NYIRKOS 1986: 116). Ebből az következik, hogy nem valamiféle törvényszerűségről, hangtörvényről (mint ahogy azt például PAPP véli; vö. PAPP 1966: 128) kell beszélnünk, hiszen nem minden esetben történik meg a hiátustöltés, számos kivétellel számolhatunk.

Noha ez a megállapítás szinte magától értetődik, BENKŐ a HB. *kinzotviatwl* (*kinzatujátúl*) alakját említi, és mégis arra mutat rá, hogy a hiátustöltős *-ujá-* forma előtti *-uá-* hangkapcsolat tagjai hangképzés során messzebb képződnek, mint például az *üi* (HB.: *intetvinec* [*intetüinek*]) elemei (1980: 147). NYIRKOS szó szerint idézi BENKŐT: „a hiátus erőssége a kitöltés kényszerétől függ” (NYIRKOS 1986: 116; vö. még BENKŐ 1980: 147).

HORGER ugyancsak fiziológiai okokra vezeti vissza a hiátustöltést. Megállapítja, hogy amennyiben a hangképzés során bizonyos beszélőszervünk nem a legrövidebb úton jut el az egyik magánhangzó képzéséhez szükséges helyzetből a másikba, azaz „kisebb-nagyobb kerülőt tesz” (NYIRKOS 1986: 114), az egymás mellett álló vokálisok közé egy új, szerves hang ékelődik be. Feltételezi, hogy az inetimologikus *v* betoldódása két szomszédos vokális közé az alsó ajak ilyen kerülője miatt jön létre. Szerinte ennek a jelenségnek tudható be a *buik* > *búvik*, *buár* > *búvár*, *vërbuál* > *vërbuvál*, *Saul* > *Sávoly* csn., *fuər* > *fuvar* alakváltozatok, illetve a következő nyelvjárási példákban is ezt vehetjük észre: *annuvál*, *arguvál*, *januváriu*s, *jézsuvita*, *csavusz*, *kalavuz*, *hüvetér* 'csösz, kerülő, ör', *Nové*, *Mováb*, *Robován*, *Jerobován*, *povéta* 'poéta', *févaj* 'párna', *divó*, *divák*, *rëá* > *rivá*, *mivön* 'min' (NYIRKOS 1986: 114–115).

MÉSZÖLY a *v* hangréstöltővel kapcsolatban azt veti fel, hogy *e* hang azért toldódik be, mert az *o* ~ *ó*, *ö* ~ *ő* hangok ajakműködéssel képződnek, és a *v* is ajakhang, és általa könnyebb az átmenet a hangkapcsolat második hangjába: *iouaboth*, *Trouas* olv. Tróvás, (lat. *cloaca* >) (*clouaka*) [*clouaca*] olv. klováka, (*Noe* >) *Nouenak*, *Nouay*, *Nowaj* (NYIRKOS 1986: 114).

A beszélőszervek extra mozdulatainak köszönhetően keletkezik HORGER szerint az *i* is mai és régebbi nyelvjárásainkban (például *fijam*, *diják*, *lovajim*, *feketée* > *feketéjé* ~ *feketévé*, *a lámpába iecēt ég*, *de iaz isten*, *januiár*, *fëbruiár*, *ostobáiul*, *marháiert*, *ómájé* 'almával' stb. kny. *éles elméjű*, *vékony dongájú*).

Ezenfelül a már említett *-ja*, *-je* személyrag *i* hangja kapcsán is hasonló okokat feltételez: *mezee* > *mezeje*, *kapua* > *kapuja* (NYIRKOS 1986: 115). KASSAI ILONA is hasonlóképpen látja az *-a/-e* birtokos személyrag *-ja/-je* alakpárjának kialakulását (KASSAI 1998: 179).

A *h* létrejöttével kapcsolatban HORGER azt említi meg, hogy ha két magánhangzó következik egymás után, a hangszalagok folyamatos rezgésben vannak, de előfordulhat, hogy az első hang képzése után megszűnik a rezgésük. Ilyenkor a két magánhangzó között *h* hang képződik, például *fehér*, *fohászokodik*, *bihal*, *ihed* 'ijed' *sihet* 'siet', *mihesnap*, *kalahuz*, *kohács* 'kovács', *Nohé* 'Noé', *piharc*) (NYIRKOS 1986: 115).

Számít-e, hogy hol keletkezik a hiátus? GÓSY különbséget tesz a morfémán belüli és morfémák közötti hiátusok között, előbbinél rendszerint teljesül a hiátustöltés, míg

morfémahatárnál fakultatív, azaz a jelenség vagy érvényesül, vagy nem. Egyéb magánhangzók kapcsolatában ez a jelenség az igényes köznyelvi ejtésben nem tapasztalható (GÓSY 2004: 252, vö. még SIPTÁR 2002a).

SZILASI MÓRIC a 19. században ennek az ellenkezőjét fogalmazza meg. Úgy véli, a hiátustöltés szempontjából egészen lényegtelen, hol helyezkedik el a hangzókapcsolat: a szóalak végén, a tőszóban magánhangzó-kivetődés által (*küjecs*) vagy akár két szó határánál (*valami jaúlat, de jaz, sánta jördög a jis*). Hozzáteszi, hogy a hiátusban az sem mérvadó, hogy melyik helyen áll a magas hang (például *szalafőji, barnájér, esztendőjig, ájer, üjég*). Hangfiziológiai, fonetikai okokkal magyarázza a *lohak, sáhos, holyan, ha hun, fuhar* stb. alakok létrejöttét. A *j* és *v* (*w*) keletkezését az *i* és *u* hang azon sajátosságában látja SZILASI, hogy azok „vocalis előtt félmagánhangzóvá válhatnak”, azaz „közepes állást foglalhatnak el a magán- és mássalhangzó között” (NYIRKOS 1986: 112).

A kérdésről, hogy mitől függ, hogy melyik hiátus töltődik ki, és melyik nem, már kicsivel részletesebben ír SIPTÁR (2001: 393–395). Osztja azt a véleményt, miszerint nem döntő, hogy a morféma határánál vagy akár szóhatárnál helyezkedik el a hiátus. Mint írja, a *kiáltás, kiállítás, ki áll itt* ugyanúgy hiátustöltő *j*-vel ejtődnek, míg a *Bea, beadás, be akarok menni* ugyanúgy *j* nélkül. Amit lényegesnek tart, az a két magánhangzó minősége (lásd SIPTÁR 2001: 394, illetve a dolgozat 4. fejezete).

Ezt megcáfolandó, gyakran találkozhatunk *i, í*-t tartalmazó betöltetlenül maradt hiátusokkal, illetve két labiális magánhangzó között igenis felléphet a *j*: *mű(j)út, mű(j)ugrás*. Alsó nyelvállású vokálisok közé ugyancsak ékelődhet *j*: *kore(j)a(j)i, uganda(j)i, le(j)akad* stb.

NÁDASDY és SIPTÁR arról értekeznek, hogy a hiátustöltő *j*-nek a fentieknél kiterjedtebb használata a köznyelven kívül eső vulgarizmusnak számít: *Tíme(j)a, De(j)ákné* stb. (NÁDASDY–SIPTÁR 1994: 175). Nem értek egyet ezzel a gondolattal. Szerintem a „vulgarizmus” kifejezés említése ebben a kontextusban helytelen, szerencsésebb lenne a *j*-zést pusztán nyelvjárási különbségekkel magyarázni. Egyúttal nyelvjárástípusainkat egymáshoz nagyon hasonló, önálló nyelvi rendszereknek kell tekintenünk, és nem pedig a standard nyelvváltozat alatt álló, kevésbé értékelt, lenézett változatoknak.

TÓTH felhívja a figyelmet arra, hogy nyelvföldrajzi értelemben is nagyon hasznos ezeket az ómagyar kor óta zajló változásokat vizsgálni. A hiátus keletkezése és kitöltődése ugyanis különböző módon és mértékben jelentkezett egy-egy nyelvjárásunkban, és ez a nyelvjárástípusok olyan belső tulajdonsága, amely nem újkeletű (TÓTH 2001: 110).

Hazánk északkeleti régiójában — a volt Abaúj megyének a Hernádtól keletre eső részén, Zemplén, Szabolcs, Hajdú keleti és Bihar északkeleti nyelvjárásában, valamint az ettől

északra és keletre levő határainkon túli magyarságnál — a *j*-zés a mindennapi, familiáris beszéd teljesen természetes velejárója: *fojik, gója, pájinka, jány, jászoj*, és a hiátusos helyzetek is *j*-vel oldódnak fel legtöbbször. Osztom azt a véleményt, miszerint a nyelvjárási beszéd dialektális közegben való használata — konkrétan a *j*-zés szintén *j*-ző beszélők előtt — szolidaritást előhívó és erősítő, bizalmat keltő funkciót tölt be (BALOGH–FODOR–HEGEDŰS 2001: 218–219).

A magánhangzók közti mássalhangzó kiesése, illetve újbóli betoldása nagyon régi jelenség a magyarban, lehetséges, hogy már az uráli-finnugor alapnyelvben és az ősmagyar korban is létezett (TÓTH 2001: 110).

BÁRCZI nem talál pontos magyarázatot a kérdésre, hogy a három gyakori hangréstöltő közül adott esetben melyik kerül a hiátus közé. Az okok közt egyrészt a hiátust alkotó magánhangzók minőségét említi, másfelől a homonímia elkerülésére való törekvést is egy lehetséges oknak tartja. Felveti azt a gondolatot is, hogy a töltőhangok eltérő fellépése egyes esetekben talán a nyelvjárási különfejlődésnek tudható be. BÁRCZI véleménye szerint nem csupán az ómagyar kortól kezdve létezik a jelenség, hanem valószínűleg már az ősmagyar korban is lehetett számolni a hiátustöltéssel, mivel használatuk már a 11. században megszilárdultnak mutatkozik: TihAl. *zenaia, megaia* (NYIRKOS 1986: 115). TÓTH is osztja BÁRCZI ezen kijelentéseit, szerinte a hiátustöltés tendenciája nyelvjárástípusonként változik, és a jelenség kialakulásának története, előzménye visszanyúlik egészen az ősmagyar korig (TÓTH 2001: 110).

Egybehangzó vélemények szerint nyelvünk fonotaktikai szabályszerűségeiből kifolyólag a hiátus jelensége nem igazán jellemző a magyarban, a hangrést a nyelv egy harmadik hang közbeiktatásával oldja fel (E. ABAFFY 2003: 333, BÁRCZI 1967: 131, NÁDASDY–SIPTÁR 1994: 171, TÓTH 2001: 110). Ebből kiindulva TÓTH kifejti, hogy amennyiben egy hangváltás hiátust teremt, az csupán átmeneti lehet, ha azonban megszünteti azt, olyan hangalakot hoz létre, amely jobban illeszkedik a magyar nyelv hang- és szótagszerkezeti sajátosságaihoz (TÓTH 2004: 461).

Szemléletesnek találom E. ABAFFY azon példáját, melyben párhuzamba állítja a hangzóközi hiátushelyzetet a szó eleji mássalhangzó-torlódással. A nyelvérzék mindkét esetben szükségesnek tartja az imént említett jelenségek feloldását egy közbeékelte mással-, illetve magánhangzóval. A szerző emlékezteti az olvasót az ősmagyar kor eleji tipikus hangsorképletre: „(C)VC(C)V, mely szerint két magánhangzó nem szokott egymás mellett állni” (E. ABAFFY 2003: 333).

Az eddig leírtakból gyanítható, hogy a hiátustöltés megvalósulása többek között fonotaktikai okokra vezethető vissza: nem mindegyik hangkapcsolat közé kerül például a *j* hangréstöltő, a leggyakrabban az *i*, *e*, *ü* és *ű* magánhangzó mutatkozik hiátustöltést előidéző hangnak. Ezenkívül más nyelvekben a hiátusok más hangokkal töltődnek ki (lásd például az angol intrusive és linking *r* vagy az asininka kampa *t* esetét). A hiátustöltés jelensége mögött olyan hangkapcsolási sajátosságokat, fonotaktikai mintákat feltételezek, amelyek nyelv- és nyelvjárástipikusak.

A beszélők mindig másféleképpen ejtik ki az aktuális hangkapcsolatot; ez függ az adott földrajzi területen levő nyelvjárástól, a beszélő pillanatnyi hangulatától, illetve befolyásoló tényezőnek számít még többek között a beszélő kora, aktuális fizikai, mentális állapota és a beszédhelyzet (formális, közvetlen stb.) is, de ugyanúgy a beszéd sebessége is meghatározza a magán- és mássalhangzó-kapcsolatok akusztikus megvalósulását. „A hiátustöltő *j* hangok nagyobb arányú használata inkább a lassúbb tempóval beszélőkre jellemző” (MENYHÁRT 2006: 55).

7. Tanulságok

A dolgozatban tárgyaltakat összefoglalva elmondhatjuk, hogy amennyiben a beszéd során az egymás mellé került hangzók közül mindkettő teljes nyomatékkal ejtődik, hiátus lép föl. A magyar nyelvérzék a legtöbb esetben feloldja a hiátust.

Különféle hiátust megszüntető módok léteznek, mint például a hiátust alkotó első vagy második magánhangzó törlése. Egyes esetekben a két magánhangzó egyikét alakítjuk át félmagánhangzóvá. A hangrést továbbá az elízió is megszünteti, azaz kivetődik egy magánhangzó. A hiátus a hangok fizikai tulajdonságából adódóan legtöbbször egy hiátustöltő hang közbeiktatásával oldódik fel.

A mai magyar nyelvben a legjellegzetesebb hiátustöltő hangunk a *j*. Emellett még a *h*, és a *v* mássalhangzó tölthet be hiátusfeloldó funkciót. Fontos hozzátenni, hogy ezek a változások csupán az élőnyelvben mennek végbe, írásban szinte sosem jelölendők.

Annak a felismerésének a reményében, hogy miért pont az említett mássalhangzók jelennek meg töltőhangként, összevettem a három hangréstöltőt, közös tulajdonságokat keresve. Talán a vokálisokhoz való nagyobb hasonlóság lehet az egyik ilyen sajátosság: a *v* és a *j* konzonánsok alapvetően magánhangzós jellegűek, valamint intervokális helyzetben a

semleges *h* is zöngésedik. Mindhárom hang réshang; explozívák nem lehetnek hiátustöltők, távol állnak a magánhangzók jellegétől.

A hiátustöltés háttértényezőinek átfogóbb felderítése érdekében további fonotaktikai jellegű kutatások szükségesek, a nyelvjárási eltérések, beszédmódbeli különbségek figyelembevételével.

8. Irodalom

ABAFFY ERZSÉBET (1955): Az *l* hiátustöltőről. *Magyar Nyelv* 51: 213–218.

E. ABAFFY ERZSÉBET (2003): Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. 301–351.

ÁCS PÉTER–SIPTÁR PÉTER (1994): Túl a gondozott beszéden. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Budapest. 550–580.

BALOGH LAJOS–FODOR KATALIN–HEGEDŰS ATTILA–JUHÁSZ DEZSŐ (2001): A magyar nyelvjáráások a 20. század második felében. In: KISS JENŐ (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest. 262–396.

BÁRCZI GÉZA (1958): *Magyar hangtörténet*. Budapest.

BÁRCZI GÉZA (1967): *Hangtörténet*. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 95–180.

BENKŐ LORÁND (1980): *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei*. Budapest.

BENKŐ LORÁND (1955): Az *l* hiátustöltőről. *Magyar Nyelv* 51: 328–330.

BERRÁR JOLÁN (1967): A szóelemek alaktörténete. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 212–235.

DEME LÁSZLÓ (1956): A hiátus keletkezése és a hiátustöltés. In: DEME LÁSZLÓ: *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái*. Budapest. 277–280.

DURAND, JACQUES–SIPTÁR PÉTER (1997): *Bevezetés a fonológiába*. Budapest.

ELEKFI LÁSZLÓ (1992): *A magyar hangkapcsolódások fonetikai és fonológiai szabályai* (Linguistica. Series A. Studies et dissertationes 10. sz.). Budapest.

GÓSY MÁRIA (2003): Koartikulációs folyamatok a magyarban. In: HUNYADI LÁSZLÓ (szerk.): *Kísérleti Fonetika. Laboratoriumi fonológia a gyakorlatban*. Debrecen. 43–62.

GÓSY MÁRIA (2004): *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest.

- HORVÁTH VIKTÓRIA–MENYHÁRT KRISZTINA (2007): Artikulációs kölcsönhatások a hangkapcsolatokban. *Magyar Tudomány* 2007/2: 201–203.
- KÁLMÁN BÉLA (1975): *Nyelvjárásaink*. Budapest.
- KASSAI ILONA (1982): A magyar köznyelvben nincsenek diftongusok. *Nyelvtudományi Közlemények* 84: 395–397.
- KASSAI ILONA (1998): *Fonetika*. Budapest.
- KIEFER FERENC (1999): Alaktan. In: É. KISS KATALIN–KIEFER FERENC–SIPTÁR PÉTER: *Új magyar nyelvtan*. Budapest. 185–290.
- KIS TAMÁS (2009): *Leíró magyar hangtan 14. téma. A magánhangzók fonetikai rendszere*. URL: <http://mnytud.arts.unideb.hu/tananyag/hangtan/hangtan14.pdf>. (2010. 04. 15.)
- LACZKÓ KRISZTINA (2000): Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In: KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest. 37–50.
- LACZKÓ KRISZTINA–MÁRTONFI ATTILA (2005): *Helyesírás*. Budapest.
- MENYHÁRT KRISZTINA (2006): Koartikulációs folyamatok két magánhangzó kapcsolatában. In: GÓSY MÁRIA (szerk.): *Beszédkutatás 2006. Tanulmányok Vértes O. András emlékére*. Budapest. 44–56.
- MIKOS JÓZSEF (1935): A fehérvári keresztések 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék. *Magyar Nyelv* 31: 152–167.
- NÁDASDY ÁDÁM – SIPTÁR PÉTER (1994): *A magánhangzók*. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Budapest. 42–182.
- NYIRKOS ISTVÁN (1986): *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen.
- PAPP ISTVÁN (1966): *Leíró magyar hangtan*. Budapest.
- SIPTÁR PÉTER (1994): *A magánhangzók*. In: KIEFER FERENC (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Budapest. 170–175.
- SIPTÁR PÉTER (2001): Három felemás magyar mássalhangzó. *Magyar Nyelv* 97: 385–404.
- SIPTÁR PÉTER (2002a): Hiátus. In: HUNYADI LÁSZLÓ (szerk.): *Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia*. Debrecen. 85–97.
- SIPTÁR PÉTER (2002b): Optimális hiátustöltés. In: GÓSY MÁRIA (szerk.): *Beszédkutatás 2002. Kísérleti beszédkutatás*. 70–82.
- SIPTÁR PÉTER (2005): A magánhangzó-kapcsolatok fonológiájából. *Magyar Nyelv* 101: 282–304.
- SZABÓ GÉZA (1981): A *v* hang sajátos viselkedésének kérdéséhez. (Adalékok az előreható *v* > *f* hasonlúshoz, valamint a *v* hátraható zöngésítő hatásához két muravidéki község nyelvjárásából). *Magyar Nyelv* 77: 93–101.

- TÓTH VALÉRIA (2001): *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars Vármegye)*. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. sz.) Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2004): Inetimologikus mássalhangzók a régi magyar helynevekben. *Magyar Nyelv 100*: 321–331, 454–470.
- VELCSOV MÁRTONNÉ (1968): Alaktan. In: BENCÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–VELCSOV MÁRTONNÉ: *A mai magyar nyelv*. Budapest. 87–204.
- WikiLink. = Linking and intrusive R. In: *Wikipedia. (The Free Encyclopedia)*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Linking_and_intrusive_R. (2010. 04. 15.)